
BIOSEMIOOTILINE KRIITIKA: KESKKONNA MODELLEERIMINE KIRJANDUSES

Timo Maran

Tartu-Moskva semiootikakoolkonna üheks oluliseks põhimõtteks on olnud kontseptuaalsete vahendite ja analüüsimetoodika tuletaamine arvestades uurimisobjekti eripära. Siinse uurimuse objektiks on looduskirjandus, mida võib mõista kitsamalt kui loodusest kirjutatud esseid ja lühijutte, ning laiemalt kui kogu kirjasõna, mis looduskeskkonda esitab. Uurimuse eesmärgiks on pakkuda semiootikast lähtuv metoodika looduskirjanduse analüüsimiseks, sünteesides selleks asjakohaseid lähenemisviise: Tartu-Moskva koolkonna semiootikat, kirjandussemiootikat, ökokriitikat ja biosemiootikat.

Traditsiooniliselt on looduskirjandust ja looduskeskkonna esitamist kirjanduses uurinud 1970. aastatel kujunenud kirjandusteooria suund *ökokriitika*. Samas on vähe autoreid, kes kasutavad ökokriitikas semiootilist lähenemist (näiteks Coletta 1999; Tüür 2009; Wheeler 2008; Siewers 2011) ning ökokriitika ise näib teoreetiliste aluste poolest üsna ebaühtlane (Lioi *et al.* 2010). Tartu-Moskva semiootikakoolkonnas loodi tõhus strukturalismil põhinev uurimismetoodika kirjandusteoste analüüsiks, kuid selle olulisimad tööd jäävad rohkem kui paarikümne aasta taha. Nüüdisaegse kirjandussemiootika alused on muutunud: rohkem lähtutakse Charles S. Peirce'i semiootikast ja pragmatistlikust vaatest (Veivo 2007; Veivo, Ljungberg, Johansen 2009). Samas on nii Tartu-Moskva koolkonna semiootika kui ka uuem kirjandussemiootika keskendunud põhiliselt ilukirjandusele ning dokumentaalkirjanduse (*non-fiction*) eripära on semiootika vaatenurgast suuresti läbi uurimata. Looduskirjanduse mõistmiseks on olulise nihke kaasa toonud biosemiootika areng viimasel paarikümnel

aastal, mis ei näe märgilisena mitte ainult inimkultuuri, vaid ka teiste liikide omavahelisi suhteid ja keskkonnaseoseid ning organismides toimuvaid füsioloogilisi protsesse. Selline lähenemine annab võimaluse analüüsida looduskirjandust looduskeskkonnas toimivate semiootiliste protsesside kontekstis.

Looduskeskkonna võtmine kirjandusuurimise objektide hulka eeldab kirjanduse ja selle kriitika asetamist teiste inimtegevuste ja keskkonnasuhete laiemasse mõtteseosesse. Sellest vaatenurgast osutub võimalikuks küsida, mida kirjandusteosed õpetavad meile looduskeskkonna kohta ja kuidas nad mõjutavad meie keskkonnakäitumist, milline on kirjanduse osa inimese ökoloogiliste probleemide tekkimises, mõtestamises ja lahendamises. Väljendades seda mõtet semiootika mõistetes, tuleks kirjandust vaadelda teiste inimkultuuri modelleerivate nähtuste reas ja suhtes modelleerimise objektiga. Keskkonnasuhte hõlmamine võib aidata mõtestada ka kirjanduskriitikat ja -teooriat ennast. Kui William Rueckert (1978) ökokriitika mõiste kolmekümne viie aasta eest välja pakkus, oli üheks tema ajendiks rahulolematuse kirjandusteooria voolude kiire vaheldumisega, mille peamiseks põhjuseks näis olevat kestev iha uue järele. Rueckert uskus, et ökoloogilised probleemid ja vajadus puhta keskkonna järele on üldinimlikud küsimused, mis võiksid anda kirjanduse uurimisele püsiva aluse ja kõlbelise mõõtme. See argument on päevakohane ka praegu. Samas pole kirjanduse ja keskkonna suhet võimalik uurida ilma sobiva mõisteaparatuuri ja analüüsimeetoditeta ning siin saaks semiootika looduskirjanduse uurimise teoreetiliste aluste edendamisel ökokriitikale toeks olla (näiteks on mõnele võimalusele osutanud Taani kirjandussemiootik Svend Erik Larsen (2007), kasutades *kultuuri piiri, koha, ruumi* ja *dialogi* mõisteid). Seejuures ei tohiks välistada ka strukturalistliku kirjandussemiootika võimalusi, sest näib, et ka kirjandusteose struktuuri uurimine võimaldab teha olulisi järeldusi inimese loodussuhte ja selle väljendusvahendite kohta kultuuris. Püüan käesolevas artiklis pakkuda ühe võimaluse, et ületada kirjanduse keskkonnaesitamise võime ning nüüdisaegse kirjandusteooria vastandamist.¹

¹Ökokriitikas on tooni andnud selleteemaline vaidlus n-ö mimeetilise vaate edendajate (Buell 1995) ja kriitikute (Phillips 2003) vahel.

KESKKOND KUI KIRJANDUSUURIMISE OBJEKT

Kirjandusuurimise ja keskkonna suhestamise lähtekohaks võib olla tähelepanek, et kirjanduse kui tekstiliselt struktureeritud materjali piirid on tänapäeva kultuuris oluliselt laienenud. Kirjanduse sfääri avardamist saab kirjeldada mitut moodi, näiteks keskendumises meediumile (e-raamatud, audioraamatud), tekstitüübi omadustele (blogid, säutsud, multimeediatekstid), autorkonnale (mis on oluliselt avardunud, sest avaldamine on muutunud võimalikuks väga paljudele inimestele) jne. Need protsessid nagu ka eri tekstitüüpide vastasmõjud ja ristumised hägustavad piire kirjanduse ja mittekirjanduse, tekstiliste ja mittetekstiliste nähtuste vahel. Sellest seisukohast saab keskkonna hõlmamist kirjandusse nii materjali kui ka teooria tasandil käsitada kui sammu tekstilise sfääri laienemise teel. Näiteks on Briti haridusteoreetik ja semiootik Andrew Stables väitnud, et tänapäeva kirjandusteooria jaoks on autori positsioon hägustunud ja see võimaldab teksti mõistet looduslike nähtuste suunas avardada, näha maastikku kui teksti ja hõlmata tähenduste loojate hulka peale inimese ka teisi elusolendeid ning isegi loodusjõude (1997: 105). Teisisõnu, erinevatel elusolenditel ja loodusjõududel on agentsus, mis mõjutab teksti loomist ja avaldub tekstis või kirjelduses. Sama loogikat järgib mõiste *keskkonnaalne kirjaoskus*, mille all peetakse silmas oskust keskkonnanähtusi tõlgendada ja keskkonna suhtes käituda ning mis on oluline osa keskkonnaharidusest (nt Stables, Bishop 2001).

Kirjanduse sfääri avardamine osutub oluliseks nii ökokriitika koha määramisel kui ka keskkonnast kirjutatud teoste mõistmisel. Inglise kirjandusteadlane Timothy Clark (2011: 4) väidab, et kui enamik tänapäeva kirjandusteooriat on *kontekstuaalne*, sest peab eesmärgiks kirjandusteoste mõtestamist lähtudes nende kultuurilisest ja kultuurilis-ajaloolisest ümbrusest, siis ökokriitika on *metakontekstuaalne*, sest avab kirjanduse analüüsi biosfäärile, atmosfäärile, taimede ja loomade olemasolule jm nähtustele, mis

Kommentaare ja võimalikke lahendusi vaata nt Bergthaller 2006; Opperman 2006.

on kontekstiks kultuurile endale. Sellest mõttekäigust lähtudes ei tuleks ökokriitikat näha kui kitsalt kirjanduse ühele eriaspektile — keskkonna esitamisele — keskenduvat teoriasuunda ega ka ühte kriitikaliiki feministliku, postkoloniaalse, sotsiaalse jt kriitika reas, vaid pigem kirjanduse uurimist selle erinevates traditsioonides, millele lisanduks tähelepanelikkus keskkondliku aspekti suhtes. Sellel seisukohal on olulised järeldused ökokriitilise meetodi ja rakenduste jaoks. Ökokriitika esimene laine 1980. aastatel keskendus kitsalt metsiku looduse ja seda esitavate loodusesseede suhte uurimisele (Buell 2005: 130), ent nüüdisaegne ökokriitiline vaade püüdleb sisemise avaruse poole, et hõlmata eri žanreid ja keskkonnatüüpe ning mitte välistada kirjanduse ühiskondlikkust ja kultuuriloolisust, teose narratiivsust, autori stiili, vastuvõtuküsimusi jne, vaid pigem lisada neile ühe olulise aspekti — keskkonnasuhte.

Rööpselt avarduva arenguna semiootikas võime näha biosemiootika ja selle allharude ökosemiootika ja zoosemiootika teket, mis laiendavad semiootika rakendusala inimese kasutatavatest märgisüsteemidest väljapoole, et hõlmata semiootilisi protsesse teistel loomaliikidel, ökoloogilistes suhetes ja organismi füsioloogias. Biosemiootika areng on toonud kaasa mitmete semiootika põhiseisukohtade ülevaatamise ja mõistete ümbermõtestamise — näiteks eri liikide vaheliste semiootiliste suhete eripäraga arvestamise, arutelud koodide rolli üle rakutasandi semioosis ning semiootilise läve ümbermõtestamise (vt Kull 2008; Kull, Emmeche, Favareau 2008) —, mis loob dialoogi semiootika traditsioonilisemate suundadega. Kirjanduse uurimises saab biosemiootika osaleda, pakkudes kirjandusteadusele biosemiootilisi uurimismeetodeid (nt Jakob von Uexkülli *omailma* mudel), tuues välja sarnasusi bioloogiliste organismide ja kultuurinähtuste toimimise vahel ning kaasates kirjanduse uurimisse biosemiootilisi arusaamu inimkehas või looduskeskkonnas toimuvatest semiootilistest protsessidest. Selliseid biosemiootilise lähenemise rakendusi võib nimetada *biosemiootiliseks kriitikaks*, määratledes seda kui kirjanduse ja teiste kultuurinähtuste uurimist lähtuvalt biosemiootilisest arusaamast, mille järgi märgiprotsessid organiseerivad elu alates selle kõige algelisematest tasanditest (Maran (ilmumas a)).

Selleks et suuta analüüsida keskkonda kirjanduses seostatuna nii kirjandusteaduse mitmesuguste teemadega kui ka keskkonna-probleemide ja nende uurimisega, peaks ökokriitika teoreetiline alus ja mõistestik olema piisavalt avar. Ökokriitika ideaaliks võiks olla holistlik lähenemine, mis hõlmaks Charles Morrise (1971: 21–22) eristust järgides kirjanduse kui kommunikatsiooniolukorra eri aspektide ja etappide (pragmaatika), tähenduste (semantika) ja struktuuri (süntaktika) uurimist. Selline lähenemine on ökokriitika oluline, sest lubab vaadelda kirjandust inimese ja looduse ökoloogiliste suhete taustal ning küsida mõjude ja haakumiste järele, nagu näiteks, milline on keskkonna osa kirjandusteose inspireerimisel, millised on tähenduseseosed teksti ja keskkonna vahel, kuidas tekst inimese keskkonnasuhet kodeerib, kas ja kuidas mõjutab looduskirjandus keskkonna hilisemat kasutamist.² Keskkond on siin ühtaegu nii looduskirjanduse teose laiemaks kontekstiks kui ka peamiseks osutuseks.

Selline avar kommunikatsiooniline vaade kirjandusele sisaldub ka Tartu-Moskva koolkonna semiootikas. Juri Lotmani töödele osutades on seda mõtet radikaalselt väljendanud Mihhail Lotman: ““Tekst” (sõnum) ja “kommunikatiivne akt” on seotud mõisted, üht ei eksisteeri ilma teiseta: ei ole teksti väljaspool kommunikatsiooni, ei ole tekstist sõltumatut kommunikatsiooni” (2012: 172). Olen juba varem näidanud, et ei ole põhimõttelist takistust Tartu-Moskva semiootikakoolkonna keskse *teksti*-mõiste rakendamiseks looduskeskkonnast pärit struktuuridele (Maran 2007: 61–62). Kirjandusteose ja looduskeskkonna suhtele keskendudes on Tartu semiootika võimalused aga seni veel välja arendamata. Loodus polnud Tartu-Moskva semiootikakoolkonna autoritele iseseisva teemana oluline ei teooria ega rakenduste tasandil, mis tekitab siinse uurimuse jaoks poleemilise olukorra ja vajaduse kaasata teisi semiootilisi allikaid.

²Keskkonnasuhte (loodussuhte) all pean ma silmas inimese ja keskkonna vahelistest tajudest, tõlgendustest, mõjudest ja tegevustest moodustuvat kogumit. (Kirjandus)teose mõistet kasutan, et osutada piiritletud tekstile, teksti all mõistan aga laiemalt igasugust semiootiliselt organiseeritud ja märgisüsteemil põhinevat materjali.

KIRJANDUSE JA KESKKONNA MODELLEERIV SUHE

Kirjanduse ja keskkonna suhete analüüsi eelduseks on arusaam füüsilise keskkonna struktuursusest ja semiootilisest loomusest. Selleks et kirjanduse ja keskkonna vahel saaks olla tähenduslikke seoseid, peab keskkond esmalt ise olema tähenduslik või võimaldama tähenduste teket. Mitmed ökokriitika autorid on seostanud ökosemiootikat realismiga — filosoofilise vaatega, mis lubab keskkonnale inimese mõttest ja keelest sõltumatut struktuursust, omadusi, põhjuslikke seoseid ja protsesse.³ Realistliku vaate poleks ökokriitikutel võimalik osaleda keskkonnakaitsealises vaidlustes, sest nende jaoks poleks objekti, mida kaitsta, ning suures osas kaoks ka dialoogipind ökoloogide, bioloogide jt loodusteaduste esindajatega. Semiootika vaatenurgast on oluline, et keskkonnastruktuuridel võib olla otsene seos märkidega, millega me keskkonnale osutame, ning ka tekstidega, mis keskkonda representeerivad. Ameerika tajupsühholoog James Gibson on keskkonnast kirjutades kasutanud mõistet “võimaldused” (*affordances*), mille all ta peab silmas, et keskkonna omadused teevad võimalikuks teatud toimingud ja tähenduste omistamise, näiteks maapind pakub organismile tuge, pinnavormid, nagu nõlvad ja astangud, juhivad liikumist, õõnsus maapinnas või puutüves omandab tähenduse peidupaigana jne (Gibson 1986: 127, 132, 136). Charles S. Peirce’i semiootika pakub arusaama, et objektid (sh keskkonnaobjektid) suunavad ja määratlevad märgi võimalikke interpretatsioone.⁴ Peale keskkonna võime suunata või motiveerida märgiprotsesse tuleb arvestada, et keskkond on täidetud paljude liikide semiootilise aktiivsusega, nende jälgede, hõigete, lõhnade, värvisignaalide ja tähenduslike toimingutega. Ehkki inimene ei pääse teiste liikide märgisüsteemidele vahetult

³Näiteks esindab seda seisukohta Ameerika ökokriitik Patrick D. Murphy: “lisaks muudele funktsioonidele võimaldavad sõnad nimetada, ära tunda, esitada ja määratleda materiaalsel maailma, milles nad ringlevad ja millest tekivad” (2009: 3).

⁴Selline seisukoht on Peirce’i töödes küllalt levinud (nt 1997: 80–81, 1931–1958: 4.531, 8.178), kuid vajaks ilmselt põhjalikumat kommentaari (pikemat käsitlust vt Maran (ilmumas b)).

ligi, jagame nendega nii ühist evolutsioonilist ajalugu kui ka elusainet, millest koosneme (ning selles toimuvaid märgiprotsesse), ja see loob vähemalt osalt aluse, et mõista teiste liikide märgilist aktiivsust. Kokkuvõttes võib öelda, et siin esitatud lähenemise jaoks on keskkond rikkalik, tal on struktuursus, millele on võimalik tähenduslikult osutada, ning võime aktiivselt mõjutada inimkultuuri semiootilisi protsesse.

Juri Lotman on rõhutanud, et tekste, sh kirjandusteoseid, ise loomustab seesmine heterogeensus ning et kunstilise tähenduse tekkimiseks on vaja rohkem kui ühte keelt. Kirjandusteoses ja ka teistes sekundaarsetes modelleerivates süsteemides toimivad vastasmõjus erinevad koodid ja keeled, mis muudavad teksti rikkaks ja mänguliseks, suurte tähenduslike võimalustega semiootiliseks ruumiks (J. Lotman 1991: 286–287). Kirjanduse ja looduskeskkonna suhte analüüsimisel on aga oluline mõista, et ka keskkond, millega teos suhestub, on loomult mitmetine. Ta on selline aastaajalise ja kliimaatilise muutlikkuse, konkreetsete paikade mitmekesisuse ning arenguprotsesside tõttu (näiteks bioloogiliste koosluste areng ja muutumine). Looduse mitmetisust suurendab ka kasutatavate kommunikatsioonikoodide ja omailmade mitmekesisus. Lõpmatult suur on ka looduskeskkonnas toimuvate sündmuste ja sündmusahelate hulk ning variatiivsus. Neil põhjustel ei kohta inimene looduskeskkonnas kunagi täpselt sedasama, mida ta varem on kogenud, vaid pigem talle satuvad ette nendega sarnased sündmused ja teemad eri variatsioonides. Ka kirjandusteose ja keskkonna suhte puhul ei ole keskkond kindlapiiriline, vaid pigem võimaluste ja variatsioonide ruum, s.t kirjanduse ja keskkonna suhe pole suhe ainulise ja ainulise vahel ega ka mitmetise ja ainulise vahel, vaid suhe kahe struktuurselt ja semiootiliselt keeruka mitmekeelse terviku vahel.

Seega tuleks ka looduskeskkonna ja kirjandusteose suhet kirjeldada mitmetisena ning mitte taandada seda üksühesel sarnasusel põhinevaks mimeetilis-realistlikuks suhteks. Semiootika vaatenurgast võime looduskeskkonna ja kirjandusteose vahel eristada vähemalt kolme suhetüüpi: *motivatsioonilist*, *representatsioonilist* ja *komplementaarset*. Motivatsioonilise suhte all mõistan ma olukorda, kus konkreetne keskkonnakogemus motiveerib märgiseoste teket, mida hiljem kasutatakse kirjandusteoses.

Motivatsioonilise suhte väljenduseks on ikoonilised ja indeksiaalsed märgid (vastavalt näiteks onamotopoöa ja deiksis), mille puhul objekti omadused piiravad võimalike tõlgenduste hulka, aga samuti inspiratsioon, mille puhul keskkonnakogemus virgutab tekstiloomet. Ameerika semiootik Vincent Colapietro kasutab sellest nähtusest kõneldes tabavat väljendit “asjade kutse”: “Looming võib olla algselt pigem vastuvõtlikkus asjade kutsele kui võime kujundada mõnd tundlikku meediumi (nt sõnu leheküljel või pigmente lõuendil) suurejooneliseks vormiks” (2009: 113). Motivatsiooniline suhe saab toimida ka vastassuunaliselt, juhul kui kirjandusteos suunab lugejat teatud viisil looduskeskkonda märkama ja tõlgendama. Representatsiooniline suhe on olukord, mille puhul kirjandusteoses esitatakse tekstilisi vahendeid kasutades keskkonda, selle elemente või keskkonnakogemust. Metata-sandil, kus on piisav ülevaade nii representatsiooni objektist kui ka väljendusvahendite süsteemist, mida representatsiooni loomiseks kasutatakse, võib representeerivat suhet kirjeldada kui modelleerimist. Komplementaarse suhte all mõistan ma olukorda, kus kirjandusteos ei sisalda kogu enda tõlgendamiseks vajalikku informatsiooni, vaid osutab keskkonnas olemasolevatele semiootilistele struktuuridele. Nii näiteks ei kirjeldata loodusesseedes tihti üksikasjalikult kliimat, sest eeldatakse, et lugeja on paikkonna ilmastikuga tuttav ning saab selle kogemuse väljastpoolt kirjutatud teost. Sama kehtib tihti pinnamoe, taimestiku, ööpäevarütmi, tavalisemate bioloogiliste liikide jm kohta. Sellist kirjandusteosest ja looduskeskkonnast tähenduseseoste abil moodustuvat tervikut võib nimetada *loodustekstiks*, sest sel juhul on teose tähenduse mõistmiseks vaja ka looduskeskkonda tõlgendada (Maran 2007: 59).⁵ Kokkuvõttes näeme, et teksti ja keskkonna suhted on kee-

⁵Säärane suhe kirjandusteose ja teoseväliste tähenduslike struktuuride vahel on ilmselt palju üldisem ning iseloomulik eri žanritele. Taani kirjandussemiootik Jørgen Dines Johansen (2002: 164) kirjutab ilukirjanduse kohta: “Me sobitame teksti pakutava informatsiooni oma üldise arusaamaga omaenda maailmast ning lisame puuduva info oma üldisest arusaamast, kuidas maailm toimib. Me ei võrdle fiktsionaalseid mõtteid ja tundeid või süžeed sellega, mis maailmas aset leiab; me võrdleme neid elemente oma tõlgendusega jõududest, tahtmistest ja ihadest, mis valitsevad inimest ja tema suhteid oma eluilmast.” Eraldi *loodusteksti*

rukad, kusjuures eri tüüpi seosed võivad olla aktiivsed samal ajal ning samas kirjandusteoses.

Looduskirjandust uurides võib kirjandusteksti ja keskkonna suhet kirjeldada kui *modelleerimist* ning kirjandusteoseid kui keskkonna või keskkonnasuhte mudeleid. Modelleerimise mõiste on semiootikas ja eriti Tartu-Moskva semiootikakoolkonnas laialt kasutusel (ülevaadet vt Gryzbek 1994; Tondl 2000). Tartu-Moskva semiootikadiskursuses on modelleerivate süsteemidena kirjeldatud mitmesuguseid inimese kasutatavaid märgisüsteeme, Ungari-Ameerika semiootik Thomas A. Sebeok seevastu on seostanud modelleerimise *omailma* mõistega, nähes selles kõigi loomade ühist omadust ja eristades vastavalt zoosemiootilise ja keelilise modelleerimise taset (1991). Sebeoki lisandus on oluline, sest ta näitab, et peale keele vahendite pruukimise modelleerivad inimesed keskkonda ka bioloogiliste olenditena, kasutades selleks oma meeleeundeid ja kehalisi võimalusi. Seejuures võib zoosemiootiline modelleerimine, ehkki enamasti teadvustamatult, leida väljundi ka kirjandusteostesse. Modelleerimist võib siinses kasutuses mõista võrdlemisi laialt kui olukorda, kus mõni nähtus või protsess tehakse mõistetavaks, kasutades selleks vähemalt osalt analoogiatel põhinevaid (mõttelisi või aineliselt kehastunud) representatsioone (vrd J. Lotman 1967: 130–131). Modelleerimise oluliseks iseärasuseks on asjaolu, et mudel ei esita objekti mitte kõigis tema omadustes, vaid ainult teatud aspektis, ning et küsimusel, milline on mudeli ja objekti suhte tüüp, on endal tähendus ja tähtsus, olles eripärane antud liigile, omailmale, kultuurile, tekstile jne. Tšehhi semiootik Ladislav Tondl kirjutab: “Mudel kujutab endast homomorfset representatsiooni, s.t see ei ole samane originaaliga. Mudel tähendab *pars pro toto*, osa-terviku-asemel-tüüpi representatsiooni” (2000: 83). Mudelid võivad olla erineva kompleksusega sarnasustel põhinevad representatsioonid: loomade kategoriseerivast tajust ja võimest assotsiatsioone luua kuni loodust antropomorfiseerivate kirjelduste ja matemaatiliste mudeliteni inimesel. Keelepõhine modelleerimine on inimese kui liigi iseärasus ja see on aluseks

mõiste kasutamist põhjendab see, et looduskirjanduse puhul on teose ja teoseväliste tähenduslike struktuuride seosed konkreetset ja intensiivset ning nende arvestamine mõjutab oluliselt teose tõlgendust.

keerukamatele poeetilistele, ideoloogilistele, religioossetele jms mudelitele, mida Tartu-Moskva semiootikakoolkonnas kirjeldatakse kui sekundaarseid modelleerivaid süsteeme (J. Lotman 1967: 131). Erinevalt algoritmidel põhinevast tehnilisest modelleerimisest, kus mudeli suhe objektiga on üheselt väljendatav, kasutatakse kirjanduses eri koodide ja keelte väljendusvahendite rikkalike väljendusvõimalusi, et luua poeetiliselt organiseeritud terviklikku kujundit (J. Lotman 2006: 39 jj). Juri Lotmani käsitust kirjandusest kui sekundaarsest modelleerivast süsteemist on hästi edasi andnud Jørgen Dines Johansen (2002: 164–165):

Juri Lotmani (1967) järgi on kirjandus kui mudel ikooniline representatsioon või analoog objektist, mida ta esitab. Iga üksik mudel kuulub modelleerivasse süsteemi ja kirjandus on n-ö sekundaarne modelleeriv süsteem, s.t süsteem, mis ehitub keelele kui primaarsele modelleerivale süsteemile. Modelleeriv süsteem koosneb hulgast elementidest ja nende kombineerimise reeglitest ning ta on analoogilises suhtes oma objektiga. Kasutades süsteemi elemente ja suhteid, on kirjandusteos ühtaegu objekti representatsioon ning tema analoog.

Tartu-Moskva kultuurisemiootikas kasutatud mudeli ja modelleerimise mõistete rakendamine ökokriitikas võib olla viljakas. Nendest mõistetest lähtumine pakub mõistliku lahenduse realismiprobleemile: kirjandusteos kui loodussuhte mudel säilitab terviklikkuse, sest kasutab kõigi oma koodide ja keelte (loomulik keel, žanri, ajastu ja autorikeeled) väljendusvahendeid poeetilise terviku loomiseks. Samas, olles loodussuhte mudeliks, säilitab kirjandusteos ka representatsioonilise seose oma objektiga. Selline lähenemisnurk võimaldab looduskirjandust uuesti määratleda: *iga looduskirjanduse teos on inimese loodusesuhte mudel nii suhte praeguse kui ka oodatava seisuga kohtas. Keskkonna ja kirjandusteose modelleerivat suhet tuleks vaadelda avaras kommunikatsioonilises kontekstis, nagu on osutatud käesoleva artikli esimeses peatükis. Kui representatiivsus võimaldab kirjandusteosel kui modelleerival süsteemil olla keskkonnaga taas seostatav ja keskkonnale tagasi rakendatav ning modelleeriva süsteemi väljendusvahendite kunstiline kasutamine annab kirjandusteosele loova potentsiaali muuta meie keskkonnataju ja keskkonnakäitumist, siis autorit, kirjandusteost ja lugejat hõlmav kommunikatiiv-*

siooniline olukord annab mehhanismi, mille kaudu need mõjud avalduda saavad. Kriteerium, kas kirjandus toimib antud loodussuhte mudelina või mitte, saab lähtuda teksti pragmaatikast — kas kirjandusteos on looduskeskkonnaga taas suhestatav ja kas ta algatab selles suhtes uusi märgiloomeprotsesse.

MODELLEERIMISTASANDID LOODUSKIRJANDUSES

Semiootilisest vaatenurgast on kirjandus märgiline nähtus. Semiootika võib pöörata tähelepanu kirjandusteose seesmisele struktuurile või tema seostele ümbritsevaga, küsides vastavalt, “kuidas on üles ehitatud kunstiline tekst oma seesmises, immanentses (süntagmaatilises) konstruktsioonis ning missugune on tema tähendus, see tähendab, missugused on tema semantilised seosed temast väljaspool asuvate nähtustega” (J. Lotman 2006: 64). Esimene küsimus juhib meid strukturalistliku analüüsi juurde, mille meetodeid ja mõisteid — koode ja kodeerimist, opositsioone eri tasanditel, markeeritud elemente ja hierarhiaid, struktuuri rikkumist ja miinusvõtet, metonüümseid ja metafoorseid suhteid, kordusi — on varasemas kirjandussemiootikas põhjalikult käsitletud (nt J. Lotman 2006; Eco 1984).⁶ Semiootikul on võimalik keskenduda ka kirjanduse pragmaatilisele mõõtmele, nähes kirjandust kommunikatsioonina autori ja lugeja vahel (Simpkins 2001; Sell 2000; Johansen 2002). Nüüdisaegne kirjandussemiootika näib taotlevat nende eri tasandite ja vaatepunktide sünteesi. Kogumiku *Kirjandussemiootika ümbermõtestamine* koostajate Harri Veivo ja Christina Ljungbergi sõnul: “Nagu viimased kümme aastat on selgeks teinud, ei ole range eraldusjoone tõmbamine eri lähenemisviiside vahele viljakas. Keel on reaalsuses kehastunud ja sellega läbi põimunud ning

⁶Samas ei tähenda poetilise teksti struktuurile keskendumine seda, et Juri Lotmanit tuleks pidada strukturalistlikuks kirjandusuurijaks. Peeter Torop on osutanud, et Lotmani arusaamad teksti ja konteksti, teksti ja koodi suhetest ületavad strukturalismi piire, et tekst ise on Lotmani jaoks keerukas dünaamiline mõiste ning et Lotmani vastuvõtt Läänes on olnud esimestest tõlgetest peale mittestrukturalistlik (1999).

just seetõttu saab keel teatud ulatuses määratleda, kuidas tege-
likkus on kirjanduses esitatud; kirjandus omakorda on alati seo-
tud sotsiaalse ja kultuurilise tegevusega nagu ka meie bioloogilise
ülesehitusega” (2009: 1).

Minu esitatud lähenemisviis tugineb suuresti uurimisobjektiks
oleva looduskirjanduse eripärale. Looduskirjanduse eritunnuseks
võib pidada tähenduslikke suhteid inimkultuurist väljapoole jääva
looduskeskkonnaga. Nii pööratakse siinses uurimuses tähelepanu
eri tasanditel toimivatele märgisuhetele teose ja temast väljaspool
asuvate nähtuste vahel, nende tüpologiseerimisele ja eri tüüpide
suhete kirjeldamisele. Keskendudes kirjanduse ja looduskesk-
konna suhtele ning nähes kirjandust modelleeriva süsteemina,
saame nii inimese keskkonnatajus kui ka kirjandusteoses eristada
kolme modelleerimistasandit: zoosemiotilist, keelelist ja kuns-
tilist ehk Lotmani mõistes sekundaarset modelleerimist (vt ta-
bel 1). Kirjandusteos ise kuulub kunstilise modelleerimise ta-
sandile, kuid olles representatsioonivõimeline, sisaldab ja esi-
tab ta nii zoosemiotilist kui keelelist tasandit, nende tasandite
väljendusvahendeid kasutades, ümber kombineerides ja moonu-
tades. Seega tuleks kirjandusteost näha keele ja keskkonnataju
suhtes kui osalt läbipaistvat või õieti *läbikumavat*: kirjandusteos
salvestab ja kätkeb endas zoosemiotilise ja keelelise modelleeri-
mise jälgi.⁷

⁷Eraldi teema on zoosemiotilise ja keelelise modelleerimise hierar-
hiline suhe. Thomas A. Sebeok omistab zoosemiotilisele modellee-
rimisele esmase ja keelele teisese modelleeriva süsteemi rolli (1991).
Juri Lotman on kirjutanud kahest rööpsest esmasest modelleerivast
süsteemist: keele kõrval ka struktuurset ruumist, pidades eeskätt silmas
nähtusi, mis ületavad ruumi homomorfset struktuuri (nt varjud, peegel-
dus vees, kaja) (1992). Ilmselt on keelelise ja zoosemiotilise model-
leerimise suhe märksa keerukam kui üheplaaneline hierarhia: kognitiiv-
lingvistika on näidanud keeleelementide juurdumist inimese bioloogili-
ses kogemuses, teisalt määratlevad nimetused suurel määral, mida me
keskkonnas märgata ja eristada oskame. Kirjandusteose analüüsi seis-
kohast on mõttekas jaotada zoosemiotiline ja keeleline modelleerimine
üksteisele järgnevatele eri tasanditele, sest kõik zoosemiotilise model-
leerimise jäljed kirjandusteoses on keeleliselt vahendatud. Et vältida

Tabel 1

KESKKONNA VAHENDATUSASTMED JA
MODELLEERIMISTASANDID LOODUSKESKKONNA NING
KIRJANDUSE SUHTES

Keskkonna vahendatusastmed	I tasand	II tasand	III tasand
Looduskeskkond	Keskkonna struktuurid ja semiootiline potentsiaal		
Inimese keskkonnataja ja eluilm	Zoosemiootiline modelleerimine (kehalised tajud, mitteverbaalne semioos)	Keeleline modelleerimine (nimetamine, osutamine, kirjeldamine)	Kunstiline modelleerimine (esiletõst, väärtustamine, hinnangulisus)
Kirjandusteos	Zoosemiootilise modelleerimise esitamine (kehalisus, paljusensoorsus, vahetud tajud kirjandusteoses)	Keelelise modelleerimise esitamine (liikide ja paikade nimed ja kirjeldused, tavateadmised)	Kunstilise modelleerimise esitamine (teksti kunstiliste väljendusvahendite kasutamine loodussuhte esitamiseks)

Märkus: Vaatepunkti järgi on tabelit võimalik koostada kahes järjestuses. Praegune esitus rõhutab semiootilist põhjuslikkust: keskkonna struktuuride esmasust ja võimet suunata tähenduseseid keskkonnataja ja kirjandusteksti tasanditel. Kui pöörata tabel ümber, alustades “kunstilise modelleerimise esitamisest” (paremal all), rõhutaks see kirjandusteksti tõlgendamise ja analüüsi protsessi, sest kirjandustekstis on esmaselt ligipääsetav kunstilise modelleerituse tasand; teksti teised tasandid on pigem vahendatud ja vajavad eraldi esiletoomist.

Zoosemiootiline modelleerimine lähtub inimese bioloogilisest ülesehitusest, meeelundite ja närvisüsteemi võimalustest ning kasutab inimese maailma korrapärasid tajude ja tegevuste seostamiseks (vt Sebeok 1991). Zoosemiootilisel modelleerimisel on intensiivsed ikoonilised ja indeksiaalsed seosed keskkonna struktuuridega, rohkesti on kasutusel loomulikke märke (Augustinus 1996: II 2, 3). Zoosemiootilise ja keelise modelleerimise vahelisse pingevälja jäävad emotsioonid ning nende väljendused, sest emotsioonide alus on suuresti teadvustamata ja kehaline. Looduskir-

Sebeoki ja Lotmani mõistekasutusest tulenevat vastuolu, kasutan ma põhimõistetena zoosemiootilist, keelelist ja kunstilist modelleerimist.

janduses avaldub zoosemiotiline modelleerimine autori kehaliste kogemuste kirjeldustena, multisensoorsusena ja erinevate tajukanalite ühendamisenä, samuti elusolendite ja keskkonnaolude kirjeldustena. Zoosemiotilise modelleerimise hulka võib arvata ka teiste elusolendite eneseväljenduste markeerimise tekstis. Olu- listeks küsimusteks zoosemiotilise modelleerimise puhul on tajude teadvustamine ning neile sobivate keeleliste ja kunstiliste väljendusvahendite leidmine. Zoosemiotilise modelleerimise väljendused muudavad looduskirjanduse teose lugejale usutavamaks, sest teevad tajutavaks keskkonna eheduse või autori osaluse kirjeldatud sündmustes.

Keeleline modelleerimine kasutab keele võimalusi objektide ja nähtuste tuvastamiseks ning informatsiooni edastamiseks. Looduskirjanduse teoses avaldub keeleline modelleerimine eeskätt bioloogiliste liikide, nende omaduste ja ökoloogiate kirjeldustena, samuti paikkondade ja olude kirjeldustena. Zoosemiotiline modelleerimine muudab looduskirjanduse teose usutavaks, ent keelelise modelleerimise abil pannakse paika teose kujutletava tegevusruumi osised. Keeleline modelleerimine võimaldab looduskirjanduse teoses teadmisi edastada, edendab lugeja oskusi looduskeskkonda tunda ja seeläbi on tal tugev loodushariduslik funktsioon.

Keeleline modelleerimine võimaldab üheplaanilise info edastamist, kuid keerukate või vastuoluliste objektide ja nähtuste esitamiseks on vaja kaasata kunstiline modelleerimine. Sellisteks nähtusteks on näiteks inimese eluilm, tema koht, roll ja saatus maailmas, inimsuhted ja ideaalid, ent ka inimese keskkonnasuhe. Kunstiline modelleerimine kasutab sõnumi loomiseks või rõhutamiseks erinevate poeetiliste väljendusvahendite, keelte ja koodide koosmõju. Kunstilise modelleerimise tasandil luuakse konkreetse teose ja autori pärane kunstiline ruum, mis “väljendab autori enda maailma modelleerimise süsteemi ja mida väljendatakse kindlat tüüpi ruumiliste suhete keele kaudu” (Andrews 2003: 80).

Looduskirjanduse puhul on oluline kunstilise modelleerimise seos väärtusküsimusega. Kirjandusteose poeetilised tunnused ja nende seos esteetilise väärtusega olid strukturalistlikele kirjandusuurijatele, eriti Roman Jakobsonile (1981a, 1981b), oluliseks

teemaks. Näiteks kirjutab Jurij Striedter Praha strukturalistide töödele osutades: “Väärtustuse ja tähistuse objektiks saab tegelikult teos kui esteetiline märk. [---] esteetiline funktsioon ei tühista lihtsalt keelemärkide suhet kunstivälise reaalsusega, vaid suunab selle kunstiteose kui tervikmärgi struktuuri kaudu ümber” (1989: 94). Looduskirjanduses seostub väärtuse küsimus sageli eetika ja looduskaitse mõistetega. Kõige üldisemalt on iga looduskirjanduse teos ise väärtusotsus. Iga looduse esitamine toimib isenesest kui tunnustus selle kohta, et loodus või selle element on kultuuris kõnelemis- ja kirjutamisväärne (vrd Maran 2007: 63). Samuti võib väärtustus olla ilmutatud juhul, kui autor otsesõnu rõhutab, et üks või teine elusolend, loodusnähtus või olukord on oluline, tähelepanuväärne või väärib kaitset. Sellist kuulutatavat seisukohavõttu ei kohta me looduskirjanduses siiski kuigi sageli. Selle põhjuseks võib olla just kunstilise modelleerimise ja esteetilise väärtustuse seos — eetilise või looduskaitse hinnangu edastamiseks on vaja kasutada väljendusviisi, mis ka ise oleks tajutav väärtusliku ja olulisena ning mis seeläbi väärtustaks objekti, mida ta modelleerib. Sel põhjusel on väärtustus looduskirjanduse teostes sageli ilmutamata, kunstilise modelleerimise väljendusvahendeid kasutav ja neist tulenev, pigem aimatav ja dekodeerimist nõudev kui otsesõnaline.

Eristades looduskirjanduses eri modelleerimistasandeid, tuleb rõhutada, et need pole üksteisest sõltumatud, vaid vastasmõjus, kusjuures dominantne tunnus, mis organiseerib teksti, võib paikneda ükskõik millisel tasandil. Erinevalt ilukirjandusteostest, kus autoril on teksti loomisel suur kunstiline vabadus, on looduskirjanduses sagedased ka juhud, kus kindel keskkonnasündmus või -kogemus on olnud teksti ajendiks ning samas organiseerib seda suurel määral. Teksti ülesehitus võib lähtuda ka teadmiste ja informatsiooni edastamise vajadusest. Looduskirjanduse semiootilise analüüsi üheks eesmärgiks olekski eri modelleerimistasandite tuvastamine ja nendevaheliste seoste esiletoomine.

ANALÜÜSINÄIDE —
FRED JÜSSI LOODUSESSEE “OHAKAS” (1976)

Esitatud uurimismetoodika rakendamise näiteks looduskirjanduse teose kui loodussuhte mudeli puhul olen valinud Fred Jüssi loodusessee “Ohakas” (1986c). See ei võimalda hõlmata kõiki käesoleva lähenemise analüüsivõimalusi, kuid näitlikustab neist mõnda kesksemat. Fred Jüssi on kahtlemata krestomaatiline autor, kelle teosed esitavad hästi Eesti looduskirjanduse põhijooni: kirjelduse teaduslikkust ja multisensoorsust ehk paljumeelelisust. “Ohakas” ilmus 1976. aastal ajakirjas *Eesti Loodus* osana Fred Jüssi looduslugude sarjast. Essee peategelaseks on ohakataim, kes on sattunud kasvama verandanurka. Eesti looduskirjanduses on prahitaim loodusjutu peategelasena üsna ebaharilik valik. Esmalugemisel on essee keskseteks teemadeks ohaka kasvu edenemine suve jooksul ning mõtisklused inimese kodudes elavatest taimedest ja loomadest ning nende liigitamisest. Säärasena seab essee kahtluse alla kultuuri ja loodusliku vastandamise ning eriti 1970. aastate keskkonnatekstides väga levinud loomade ja taimede jaotamise inimesele kasulikeks ning kahjulikeks, kusjuures avalikud üleskutsed viimaste hävitamiseks olid tavalised. Ohakas essee peategelasena on selles kontekstis kindlasti esiletõstetum kui näiteks ristikhein või karikakar. Faabula on piisavalt usutav, et seda võiks tõlgendada tõestisündinud loona, ja teemad piisavalt üldised, et tekitada äratundmist ja samastumist paljudes lugejates, kes on puutunud kokku vanadesse majadesse tükkivate taimede ja loomadega. Essee kirjutamisaegseks kontekstiks võib pidada Nõukogude Eesti suvilakultuuri, mis tõi kaasa inimeste liikumise talvise linnakeskkonna ja suvise rohkem või vähem loodusliku maakeskkonna vahel (vrd Kalm 2002: 172).

Selle loodusessee dominandiks on kunstilise modelleerimise tasand. Fred Jüssi teistest teostest leiab häid näiteid ka autori kehalisest ja paljumodaalsest keskkonnakogemusest (nt Jüssi 1986a, 1986b), kuid selles essees on zoosemiotilise ja keelelise modelleerimise osa teisejärguline. Zoosemiotilise modelleerimise ilminguteks võib pidada kindlate keskkonnatajude jälgi, nägemismeelele osutavat ohaka esmast kirjeldust: “märkasin [---] tillukest karvast tupsu” (Jüssi 1986c: 35), sedastust, et “ilmad jahe-

nesid” (samas: 36) ja aistingulist taju viimasel kohtumisel taimega: “Puudutasin ohakat sõrmega — krõbises” (samas). Need zoosemiootilise modelleerimise jäljed asuvad essee alguses ja lõpus, mis aitab lugejal teksti konkreetse keskkonnakogemusega seostada. Keeleline modelleerimine avaldub eeskätt essee mõistmiseks vajalikke taustateadmisi pakkuvates veranda ja seda ümbritseva keskkonna, taime elukäigu ja bioloogia kirjeldustes, näiteks määratlus, et tegemist on just põldohakaga (samas: 35), samuti ämblike kirjeldustes, kes “jalutavad seintel ringi, jahivad kärkseid, punuvad lae alla võrke ja teevad riulite taha pesi” (samas: 36). Keeleline modelleerimise tasandil kirjeldatakse ka inimeste tegemisi, mis loovad raami ohakaga lävimiseks, näiteks suvine verandauksest sisse-välja käimine (samas) või jalgratta parandamine verandatrepil (samas). Keelelise modelleerimise vahendite abil kaardistatakse essee kujutletav tegevusruum.

Kunstilise modelleerimise alla võib arvata poeetilised vahendid, mida autor kasutab oma eetilise positsiooni väljendamiseks ja edasiandmiseks. Ilmutatud kujul on essees väljendatud kahte vastandlikku väärtushinnangut: et on õnn “sündida vabana metsaserval või põllul” (samas: 35) ning et verandanurgal kasvanud ohakas ei olnud õitsenud: “Muidugi polnud ta õitsenud. Kellele ta pidigi õitsema” (samas: 36). Need sedastused joonistavad välja jõulise vastanduse taime loomuliku/loodusliku ning ebaloomuliku/kunstliku oleku vahel. Essees sisalduv varjatud eetiline sõnum näib aga olevat mitmetahulisem ning selle esiletoomiseks on vaja analüüsida teksti struktuuri. Esiteks on märgatav ohaka ja inimese sarnastamine: ohakat kujutatakse essees läbivalt inimestatult, tema kasvamist illustreeritakse inimese elukäigu edenemise kaudu: “ohakas nagu imik” (samas: 35), “temast kasvas pöörane loikam” (samas), “ohakas püsis veel vaevu jalul” (samas: 36), “ohakas lamas [---] surnukahvatuna põrandal, klaasistunud pilk aknal” (samas). Biosemiootika vaatenurgast on siin oluline tähele panna, et võrdluse alus on üldbioloogiline — elusolendeid ühendav kasvamise, suguküpsuse ja kahanemise tsükkel, ehkki antud juhul annavad kasutatud epiteedid selget tunnistust antropomorfismist. Ohaka elukäigu metafoorsed kirjeldused raamivad esseed, nende vahele lõikub kolme lõigu ulatuses autori mõtisklus taimedest-loomadest inimelamutes ning heameel kontaktide üle

teiste liikidega: “Tore, kui majas elab ämblikke” (samas); lapsed astusid “kenasti üle ohaka, nii nagu nad lasksid rahus elada maja ämblikel, kellest mitmeid tundsid isiklikult” (samas).

Mõtteline paralleel ohaka ja inimese vahel ning positiivne suhtumine kontaktidesse teiste elusolenditega lubavad teha kaks järeldust: esiteks, Fred Jüssi essees on vastandus “loomuliku” ja “ebaloomuliku” oleku vahel üldine, kehtides ühtviisi nii taimede-loomade kui ka inimese kohta, ning teiseks, “ebaloomulik” on eeskätt lahusolemine oma loomulikust keskkonnast ja seostest muu elavaga. Seejuures on märkimisväärne, et nende järelduste varjatuks jäämine on kodeeritud teose struktuuri, sest ohakat esitatakse ebaloomulikus keskkonnas ning inimest autori seisukohtast tema “loomulikus” keskkonnas — maakodus. Opositsioonide teiste võimaluste puhul on rakendatud miinusvõtet: ohakast metsaserval või põllul ning inimesest linnaühiskonnas ei kirjutata (vt tabel 2).

Tabel 2

KESKSED OPOSITSIOONID
FRED JÜSSI ESSEES “OHAKAS”

	Loomulik	Ebaloomulik
Ohakas	[Metsas, põlluserval]	Verandal, klaasi taga
Inimene	Suvekodus, kokkupuutes loomade ja taimedega	[Linnakeskkonnas]

Märkus: Puuduvad elemendid on nurksulgudes.

Ideoloogiliste seisukohtade kodeerimine ja peitmine teksti on 1970. aastate eesti kirjanduses levinud võte. Samas ei luba positsioonide “inimene”—“ohakas”, “loomulik”—“ebaloomulik” osaline esitamine vastandust tõlgendada vaid kui allegoorilist ühiskonnakriitikat. Pigem saab vajadusest elada ühenduses oma loomuliku keskkonnaga inimest ja teisi elusolendeid ühendav alus, nii ideoloogiline, eetiline kui ka looduskaitseline põhimõte. Tähelepanek, et ohakas ei õitsenud, sest tal polnud kellelegi õitseda, ning jõuline avaldus esse sümmeetrilises keskkohas — “ons neid vähe, kelle viljatut elu hoiavad jalul üksnes head lootused” (samas: 36) — jäävad iseloomustama nii ohakat, inimest kui ka teisi elusolendeid. Kokkuvõtteks võib öelda, et Fred Jüssi loodusessee toi-

mib mudelina, kuhu on korruga kodeeritud nii inimese loodussuhte ajatu ideaal kui ka selle puudumine, mis üheskoos loovad mitmekesise ja vastuolulise tõlgendusruumi. Selle loodussuhte mudeli esiletoomine pole võimalik, kui keskenduda vaid loodusteksti representatiivsele suhtele keskkonnaga, vaid see eeldab teose poeetilise struktuuri analüüsi.

KOKKUVÕTE

Käesolevas artiklis esitatud lähenemine looduskirjandusele kui inimese loodussuhte mudelile võimaldab teha mõningaid olulisi järeldusi looduskirjanduse kohta. Esiteks, eri modelleerimistasandid ei välista üksteist: teos võib ühtaegu olla keskkonnast motiveeritud, sisaldada zoosemiootilise modelleerimise jälgi ning kasutada samas poeetilist keelt jm kunstilise modelleerimise vahendeid ning olla keeruka struktuuriga. Veelgi enam, erinevate modelleerimistasandite dünaamil, vaheldumisel ja mõnikord ka nendevahelisel pingel võib olla keskne tähtsus teose kui terviku loomisel. Teoreetiliselt tähendab see, et pole alust vastandada teksti ja keskkonna suhet ning teksti seesmist struktureeritust; pigem on looduskirjanduse uurimisel võimalik ja otstarbekas vaatenurk, mis ühtaegu võtab arvesse nii keskkonna enda kui ka teksti semiootilist potentsiaali.

Zoosemiootilise modelleerimise tasand muudab looduskirjanduse kui keskkonnasuhte mudeli elavaks, usutavaks ja keskkonnaga taasseostatavaks. Keelelise modelleerimise tasand annab teavet keskkonna kohta ja sellel võib olla oluline loodusariduslik aspekt. Samas, ilma teiste modelleerimistasanditeta on keelelisel modelleerimisel oht muutuda keskkonna "kasutusjuhendiks" ja vallandada selle paratamatu inimõju, mis käib kaasa looduse kategoriseerimise ja hilisema kategooriatest lähtuva kasutamisega. Inimkultuuri ja looduskeskkonna vahel toimival taju, tõlgenduse ja tegevuse tsüklil on omadus muuta looduskeskkonda inimesenäoliseks (vt Kull 1998; Maran (ilmumas b)). Selle ohu vältimiseks on oluline kunstilise modelleerimistasandi kaasatus, mis hõlmab subjekti kui keskkonna mõtestajat ja väärtustajat, väljendab tema suhtumist ja väärtushinnanguid, kujundades seeläbi inimese suhet keskkonnaga. Erinevalt teadus-

kirjandusest võimaldab kunstilise teksti mitmekeelsus ja kompleksus looduskirjandusel hõlmata mitmekesist ja tihti vastuolulist inimkogemust ning teeb võimalikuks teksti dekodeerimise erinevate lugejate poolt erinevates kontekstides. Kirjandusel on võime läbi töötada ja edastada keskkonnaga seotud tundeid, eetilisi ja esteetilisi tajude kogumeid, mis võib olla oluline keskkonnakriiside ja -konfliktidega kohanemisel. Need omadused annavad looduskirjandusele teaduskirjanduse ja teaduse populariseerimise kõrval inimese loodussuhte mõtestamisel kindla koha. Looduskirjanduse kui loodussuhte mudeli käsitlemine eeldab ökokriitika, traditsioonilise ja tänapäeva kirjandussemiotika ning biosemiootika koostööd ja sünteesi.

Viidete ja soovitude eest tänan Peeter Toropit, Silvi Saluperet, Elin Sütistet, Kadri Tüüri ja Margit Maranit. Uurimistööd on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria tippkeskus, CECT), institutsionaalne uurimistoetus IUT2-44 ja Eesti Teadusfondi uurimistoetus nr 7790.

Kirjandus

- Andrews, Edna 2003. *Conversations with Lotman: Cultural Semiotics in Language, Literature, and Cognition*. (Toronto studies in semiotics and communication.) Toronto—Buffalo: University of Toronto Press
- Augustinus 1996 = Augustine. *De Doctrina Christiana*. Ed. and transl. R. P. H. Green. Oxford: Oxford University Press
- Bergthaller, Hannes 2006. “Trees are what everyone needs”: *The Lorax*, anthropocentrism, and the problem of mimesis. — *Nature in Literary and Cultural Studies: Transatlantic Conversations on Ecocriticism*. (Nature, culture and literature 3.) Eds. Catrin Gersdorf, Sylvia Mayer. Amsterdam—New York: Rodopi, pp. 155–176
- Buell, Lawrence 1995. *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press
- Buell, Lawrence 2005. *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. (Blackwell manifestos.) Malden: Blackwell Publishing

- Clark, Timothy 2011. *The Cambridge Introduction to Literature and the Environment*. (Cambridge introductions to literature.) Cambridge: Cambridge University Press
- Colapietro, Vincent 2009. Pointing things out: Exploring the indexical dimensions of literary texts. — *Redefining Literary Semiotics*. Eds. Harri Veivo, Christina Ljungberg, Jørgen Dines Johansen. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 109–133
- Coletta, W. John 1999. Literary biosemiotics and the postmodern ecology of John Clare. — *Semiotica*, Vol. 127, Issue 1/4, pp. 239–272
- Eco, Umberto 1984. *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*. (Advances in semiotics. A Midland book 318.) Bloomington: Indiana University Press
- Gibson, James J. 1986. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum
- Grzybek, Peter 1994. The concept of “model” in Soviet semiotics. — *Russian Literature*, Vol. 36, No. 3, pp. 285–300
- Jakobson, Roman 1981a. Closing statement: Linguistics and poetics. — Roman Jakobson. *Selected Writings III: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*. The Hague: Mouton Publishers, pp. 18–51 (eesti k Roman Jakobson. Lingvistika ja poeetika. Tlk Neeme Lopp, Arne Merilai. — *Akadeemia* 2012, nr 10, lk 1731–1773)
- Jakobson, Roman 1981b. The dominant. — Roman Jakobson. *Selected Writings III: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*. The Hague: Mouton Publishers, pp. 751–756
- Johansen, Jørgen Dines 2002. *Literary Discourse: A Semiotic-Pragmatic Approach to Literature*. (Toronto studies in semiotics and communication.) Toronto—Buffalo—London: University of Toronto Press
- Jüssi, Fred 1986a. Hääletu kevad. — Fred Jüssi. *Jäälõhkuja*. Tallinn: Valgus, lk 21–22
- Jüssi, Fred 1986b. Madala taeva all. — Fred Jüssi. *Jäälõhkuja*. Tallinn: Valgus, lk 19
- Jüssi, Fred 1986c. Ohakas. — Fred Jüssi. *Jäälõhkuja*. Tallinn: Valgus, lk 35–36
- Kalm, Mart 2002. Saunapidu suvilas: Nõukogude eestlased Soome järgi läänt mängimas. — *Kohandumise märgid*. (Collegium litterarum 16.) Toim. Virve Sarapik, Maie Kalda, Rein Veidemann. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 161–177
- Kull, Kalevi 1998. Semiotic ecology: Different natures in the semiosphere. — *Sign Systems Studies*, Vol. 26, pp. 344–371
- Kull, Kalevi 2008. Biosemiootika. — *Keel ja Kirjandus*, nr 8/9, lk 665–674

- Kull, Kalevi, Claus Emmeché, Donald Favareau 2008. Biosemiotic questions. — *Biosemiotics*, Vol. 1, No. 1, pp. 41–55
- Larsen, Svend Erik 2007. “To see things for the first time”: Before and after ecocriticism. — *Journal of Literary Studies*, Vol. 23, No. 4, pp. 341–373
- Lioi, Anthony, Scott Slovic, Serenella Iovino, Robert Wess, Astrid Bracke *et al.* 2010. Special forum on ecocriticism and theory. — *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, Vol. 17, No. 4, pp. 754–799
- Lotman 1967 = Лотман Юрий М. Тезисы к проблеме “Искусство в ряду моделирующих систем. — *Труды по знаковым системам*, т. 3, с. 130–144
- Lotman, Juri 1991. Tekst tekstis. — Juri Lotman. *Kultuurisemiootika*. Tlk. Pärt Lias, Inta Soms, Rein Veidemann. Tallinn: Olion, lk 280–303
- Lotman 1992 = Лотман Юрий М. Текст и полиглотизм культуры. — Лотман Ю. М. *Избранные статьи в трех томах*. Т. I: *Статьи по семиотике и топологии культуры*. Таллин: Александра, с. 142–147
- Lotman, Juri 2006. *Kunstilise teksti struktuur*. (Avatud Eesti raamat.) Tlk. Pärt Lias. Tallinn: Tänapäev
- Lotman, Mihhail 2012. *Struktuur ja vabadus. I: Semiootika vaatevinklist. II: Tartu-Moskva koolkond: Tekstist semiosfäärini*. (Bibliotheca controversiarum.) Toim. Rebekka Lotman, tlk Tiina Lias, Maria-Kristiina Lotman, Kajar Pruul. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus
- Maran, Timo 2007. Ökosemiotilise analüüsi perspektiivid: Loodusteksti mõiste. — *Acta Semiotica Estica*, 4. kd, lk 48–72
- Maran, Timo (ilmumas a). Biosemiotic criticism. — *Oxford Handbook of Ecocriticism*. Ed. Greg Garrard. Oxford: Oxford University Press
- Maran, Timo (ilmumas b). Semiotization of matter: A hybrid zone between biosemiotics and material ecocriticism. — *Material Ecocriticism*. Eds. Serenella Iovino, Serpil Opperman. Bloomington: Indiana University Press
- Morris, Charles W. 1971. Foundations of the theory of signs. — Charles Morris. *Writings on the General Theory of Signs*. (Approaches to semiotics 16.) The Hague: Mouton, pp. 17–71
- Murphy, Patrick D. 2009. *Ecocritical Explorations in Literary and Cultural Studies: Fences, Boundaries, and Fields*. Lahnam: Lexington Books

- O p p e r m a n n , Serpil 2006. Theorizing ecocriticism: Toward a post-modern ecocritical practice. — *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, Vol. 13, No. 2, pp. 103–128
- P e i r c e , Charles S. 1931–1958. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vol. 1–6. Eds. Charles Hartshorne, Paul Weiss, 1931–1935; Vol. 7–8. Ed. A. W. Burks, 1958. Cambridge: Harvard University Press
- P e i r c e , Charles S. 1997. *Semiotic and Signifcifs: The Correspondence Between Charles S. Peirce and Victoria Lady Welby*. Eds. Charles S. Hardwick, J. Cook. Bloomington: Indiana University Press
- P h i l l i p s , Dana 2003. *The Truth of Ecology: Nature, Culture, and Literature in America*. Oxford—New York: Oxford University Press
- R u e c k e r t , William 1978. Literature and ecology: An experiment in ecocriticism. — *Iowa Review*, Vol. 9, No. 1, pp. 71–86
- S e b e o k , Thomas A. 1991. In what sense is language a “primary modeling system”? — Thomas A. Sebeok. *A Sign is Just a Sign*. (Advances in semiotics.) Bloomington: Indiana University Press, pp. 49–58
- S e l l , Roger D. 2000. *Literature as Communication: The Foundations of Mediating Criticism*. Amsterdam—Philadelphia : John Benjamins
- S i e w e r s , Alfred K. 2011. Pre-modern ecosemiotics: The green world as literary ecology. — *The Space of Culture — The Place of Nature in Estonia and Beyond*. (Approaches to culture theory 1.) Ed. Tiina Peil. Tartu: Tartu University Press, pp. 39–68
- S i m p k i n s , Scott 2001. *Literary Semiotics: A Critical Approach*. Lanham: Lexington Books
- S t a b l e s , Andrew 1997. The Landscape and the “death of the author”. — *Canadian Journal of Environmental Education*, Vol. 2, pp. 104–113
- S t a b l e s , Andrew, Keith B i s h o p 2001. Weak and strong conceptions of environmental literacy: Implications for environmental education. — *Environmental Education Research*, Vol. 7, No. 1, pp. 89–97
- S t r i e d t e r , Jurij 1989. *Literary Structure, Evolution, and Value: Russian Formalism and Czech Structuralism Reconsidered*. (Harvard studies in comparative literature 38.) Cambridge: Harvard University Press
- T o n d l , Ladislav 2000. Semiotic foundation of models and modeling. — *Modellierungen von Geschichte und Kultur = Modelling History and Culture. Akten des 9. Internationalen Symposiums der Österreichischen Gesellschaft für Semiotik. Universität Graz, 22.–24. November 1996 = Modelling History and Culture: Proceedings of the 9th International Symposium of the Austrian Association for Semiotics, University of Graz, November 22–24, 1996*. Band I. (An-

Biosemiotiline kriitika: Keskkonna modelleerimine kirjanduses

- gewandte Semiotik 16/17.) Hrsg. Jeff Bernard, Peter Grzybek, Gloria Withalm. Wien: Österreichische Gesellschaft für Semiotik, S. 81–89
- T o r o p , Peeter 1999. Cultural semiotics and culture. — *Sign Systems Studies*, Vol. 27, pp. 9–23.
- T ü ü r , Kadri 2009. Bird sounds in nature writing: Human perspective on animal communication. — *Sign Systems Studies*, Vol. 37, No. 3/4, pp. 580–613
- V e i v o , Harri 2007. The new literary semiotics. — *Semiotica*, Vol. 165, Issue 1/4, pp. 41–55
- V e i v o , Harri, Christina L j u n g b e r g 2009. Introduction. — *Redefining Literary Semiotics*. Eds. Harri Veivo, Christina Ljungberg, Jørgen Dines Johansen. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 1–9
- V e i v o , Harri, Christina L j u n g b e r g , Jørgen Dines J o h a n s e n (Eds.) 2009. *Redefining Literary Semiotics*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing
- W h e e l e r , Wendy 2008. Postscript on biosemiotics: Reading beyond words — and ecocriticism. — *New Formations*, Vol. 64, pp. 137–154

TIMO MARAN (sünd. 1975) on lõpetanud Tartu ülikooli zoologia eriala (1998), semiootika ja kulturoloogia magister 2000, filosoofiadoktor semiootika ja kulturoloogia alal 2005. Eesti Instituudi toimetaja 2001–2003, Eesti Kirjandusmuuseumi teadur 2003–2005, Tartu ülikooli filosoofia ja semiootika instituudi teadur 2006–2008, a-st 2008 semiootika osakonna vanemteadur. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artikkel “Mimees kui kommunikatsiooninähtus: Mimeesimõiste semiootiline ülevaade” (2004, nr 12, lk 2701–2726).